

دانشنامهٔ جوانمردی (فتوّت)

جلد چهارم

ادبیات خفّی و فتوّت در ادبیات

دکتر علی اکبر ولایتی

با همکاری دکتر محمدرضا جوادی یگانه، محمدرضا جعفرآقائی، رضا مختاری و عفتی

مؤسسه انتشارات امیرکبیر

تهران، ۱۳۹۲

سرشناسه: ولایتی، علی اکبر، ۱۳۳۴-
عنوان و نام پدیدآور: دانشنامه جوانمردی (فتوت)/ علی اکبر ولایتی، با همکاری محمدرضا جوادی یگانه، محمدرضا جعفرآقائی، رضا
مختاری اصفهانی.

مشخصات نشر: تهران: امیرکبیر، ۱۳۹۲-

مشخصات ظاهری: ج.

شابک: دوره: ۴-۱۴۷۱-۹۷۸-۹۶۴-۰۰-۱: ج. ۱: ۱۴۷۲-۹۷۸-۹۶۴-۰۰-۲: ج. ۲: ۱۴۷۳-۹۷۸-۹۶۴-۰۰-۸

ج. ۴: ۲-۱۴۷۵-۹۷۸-۹۶۴-۰۰-۲

وضعیت فهرست نویسی: فایا (چاپ دوم).

یادداشت: ج. ۱ (چاپ اول: ۱۳۹۱) (فایا).

یادداشت: چاپ دوم.

یادداشت: ج. ۲ و ۴ (چاپ اول: ۱۳۹۲) (فایا).

یادداشت: عنوان روی جلد: افتاب: دانشنامه جوانمردی (فتوت).

یادداشت: کتابنامه.

یادداشت: نمایه.

ملاحظات: ج. ۱. ریشه ها و خاستگاه. - ج. ۲. فتوت و عیاری. - ج. ۴. ادبیات فتوت و فتوت در ادبیات.

موضوع: فتوت.

شناسه افزوده: جوادی یگانه، محمدرضا، ۱۳۴۸-

شناسه افزوده: جعفرآقائی، محمدرضا، ۱۳۶۳-

شناسه افزوده: مختاری اصفهانی، رضا، ۱۳۵۳-

رده بندی: ۱۴۷۲ و ۸/۲۹۴ BP

رده بندی: ۸۵

شماره کتابشناسی: ۳۷۸۸۳۷

شابک دوره: ۴-۱۴۷۱-۹۷۸-۹۶۴-۰۰-۱

شابک جلد چهارم: ۲-۱۴۷۵-۹۷۸-۹۶۴-۰۰-۲

مؤسسه انتشارات امیرکبیر

تهران: خیابان جمهوری اسلامی، میدان استقلال، پست: ۱۱۳۶۵۴۱۹

دانشنامه جوانمردی (فتوت): ادبیات فتوت (تألیفات و ادبیات) (جلد چهارم)

© حق چاپ: ۱۳۹۲، مؤسسه انتشارات امیرکبیر www.ketabir.net

نوبت چاپ: اول

نویسنده: دکتر علی اکبر ولایتی

با همکاری: دکتر محمدرضا جوادی یگانه، محمدرضا جعفرآقائی، رضا مختاری اصفهانی

سرپرستار: هومن عباسپور

ویراستاران زبانی و صورتی: صدیقه صادقی مکی، مرتضی فکوری

صفحه آرا: امیرحسین حیدری

طراح جلد: فرزانه نوروزی

حروف متن: میترا ۱۴

چاپ و صحافی و لیتوگرافی: چاپ واژه پرداز اندیشه، تلفن: ۷۷۱۴۵۰۶۳۶

شمارگان: ۱۰۰۰

بها: ۲۵۰۰۰۰ ریال

همه حقوق محفوظ است. هر گونه نسخه برداری، اعم از زیراکس و بازنویسی، ذخیره کامپیوتری، اقتباس کلی و جزئی (به جز اقتباس جزئی در نقد و بررسی، و اقتباس در گیومه در مستندنویسی، و مانند آنها) بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع و از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است.

فهرست

۹	مقدمه
۱۳	بخش پنجم: کتاب شناسی فتو
۱۵	بررسی سمک عیار با کتابی در شرح اخلاص عیار
۳۵	منابع
۳۷	بررسی کتاب فتوت نامه سلطانی
۳۷	زندگی ملا حسین واعظ کاشفی سبزواری
۴۰	گرایش مذهبی
۴۳	کاشفی در روضة الشهداء
۴۵	سایر تألیفات کاشفی
۴۸	فتوت نامه سلطانی
۵۰	مقدمه فتوت نامه سلطانی
۵۲	باب اول: منبع و مظهر فتوت
۵۸	باب دوم: بیان پیر و مرید
۶۳	باب سوم: بیان نقیب
۷۳	باب چهارم: بیان اهل فقر
۷۷	باب پنجم: آداب اهل طریقت
۷۹	باب ششم: شرح حال اهل معرکه
۸۱	باب هفتم: بیان اهل قبضه
۸۳	منابع
۸۵	رسایل خاکساریه و نسبت آن ها با فتوت نامه ها
۸۶	قلندر

۱۱۰	منابع
۱۱۳	بررسی و مقایسه فتوت‌نامه‌ها
۱۱۳	مقدمه
۱۱۴	معرفی اجمالی فتوت‌نامه‌ها و نویسندگان آن‌ها
۱۱۵	فتوت‌نامه سهروردی
۱۱۹	فتوت‌نامه عبدالرزاق کاشانی
۱۲۴	فتوت‌نامه املی
۱۲۶	فتوت‌نامه نجم‌الدین زرکوب
۱۲۹	فتوت‌نامه درویش علی کرکهری
۱۲۹	فتوت‌نامه تسانان
۱۳۰	فتوت‌نامه میرزا علی همدانی
۱۳۲	فتوت‌نامه قلی‌گل
۱۳۴	نکات اشتراک و افتراق فتوت‌نامه‌ها
۱۴۴	منابع
۱۴۷	اعتقادات و اندیشه‌های شیعی در فتوت‌نامه‌ها
۱۴۷	مقدمه
۱۴۸	شیعه در گذر تاریخ
۱۵۰	تشیع در فتوت‌نامه‌ها
۱۷۲	منابع
۱۷۵	بخش ششم: فتوت در ادبیات
۱۷۷	فتوت و عیاری در متون کهن
۱۷۷	مقدمه
۱۷۹	متون نظم
۱۷۹	شاهنامه فردوسی
۱۸۱	فرامرزنانه
۱۸۳	فرخی سیستانی
۱۸۴	امیر معزی
۱۸۶	انوری
۱۸۷	منوچهری دامغانی
۱۸۷	عطار نیشابوری
۱۹۰	سعدی شیرازی
۱۹۲	گلستان سعدی
۱۹۲	جلال‌الدین محمد بلخی

۱۹۳.....	ابن یمن فریومدی.....
۱۹۴.....	نورالدین عبدالرحمان جامی.....
۱۹۶.....	متون نثر.....
۱۹۶.....	ناصر خسرو.....
۱۹۶.....	دارابنامه بیغمی.....
۱۹۷.....	کلیله و دمنه.....
۱۹۸.....	رج بعد از شدت.....
۱۹۹.....	بسته تاریخنامه هرات.....
۲۰۱.....	تاریخ بیلق.....
۲۰۲.....	بادنامه.....
۲۰۳.....	مرزبان نامه.....
۲۰۳.....	جامع التواریخ.....
۲۰۴.....	تاریخ گزیده.....
۲۰۴.....	آل برمک.....
۲۰۶.....	ختم سخن.....
۲۰۶.....	منابع.....
۲۰۹.....	فتوت و عیاری در ادبیات عامیانه.....
۲۰۹.....	مقدمه.....
۲۱۰.....	ابومسلمنامه‌ها.....
۲۱۸.....	داستان ابومسلمنامه طرطوسی.....
۲۲۱.....	دارابنامه طرطوسی.....
۲۲۴.....	دارابنامه بیغمی.....
۲۳۱.....	جوامع الحکایات عوفی.....
۲۳۶.....	حمزه نامه.....
۲۴۲.....	اسکندرنامه یا کالیستنس دروغین.....
۲۴۵.....	حسین نامه.....
۲۴۹.....	منابع.....
۲۵۳.....	نمایه.....

مقدمه

گسترش فتوت و جرائمی، میان لایه‌های مختلف اجتماعی، رعایت قوانین و آدابی را برای فتیان لازم و ضروری می‌بود؛ از این رو بود که فتوت‌نامه‌ها در قالب رسایل یا کتبی در تاریخ ادبیات ایران و ایریزمیه‌های اسلامی که فتوت در آن‌ها نمودار شده بود، سربرآورد و مضامین گوناگون اخلاقی، اجتماعی و عقیدتی در آن چهره نمود و سالکان طریق را بدان فراخواند تا هر کس می‌خواهد در قامت یک جوانمرد ظاهر گردد و ادب حضور بداند و رعایت تشریفات کند و خویش را به عفت و رسوم جوانمردی ملزم کند. اگر پیدایش نخستین فتوت‌نامه‌ها را به قرن چهارم هجری بدانیم و استمرار آن را در قرن‌های بعد جست، می‌توان به یک تقسیم‌بندی دست یافت و زمانی که فتوت‌نامه‌ها را به لحاظ تاریخی و سیر تحولات و تغییرات آن و اندیشه‌های پیدایش آن‌ها و سبک نگارشی و محتوای متن و مضامین به دوره قبل از حمله مغول و بعد از حمله مغول دسته‌بندی کرد. با بررسی فتوت‌نامه‌های هر دو دوره می‌توان وجوه افتراق و اشتراك آن‌ها را دریافت. بررسی فتوت‌نامه‌های هر دو دوره به این علت حائز اهمیت است که بخش درخور توجهی از ادبیات عامه ما را دربر می‌گیرد و در سایه مطالعه آن‌هاست که می‌توان به آداب و رسوم و فرهنگ نیاکان سرزمینمان پی برد و بخش تاریک و گم‌شده تاریخ اجتماعی ایران را در لابه‌لای مطالب آن‌ها، که بعضاً به خرافات و افسانه‌ها و اوهام نیز آمیخته است، دریافت.

همچنین فتوت در گذر تاریخ پُر فراز و نشیب خود و در پی پیوند با حوادث و

جریان‌های سیاسی - اجتماعی روزگاران تغییرات و تحولاتی را طی کرده است؛ از آن جمله مدتی را در قالب گروه‌هایی به نام قلندران گذرانیده است. قلندران که بر پوشیدن ردای جوانمردی بر تن خویش مدعی بودند، در دو وضعیت چهره نمایان کردند. گاه چنان می‌نمودند که از همه غم‌ها و دل‌بستگی‌های دنیوی فارغ‌اند و عارفانی خدانشناس و خداترس‌اند که طریق تقوا و پرهیزگاری در پیش گرفته‌اند و دل‌سوختگانی گشته‌اند که جز یاد آوردن امر دیگری نمی‌تواند طوفان‌های سهمگین درونشان را آرام کند و به آنان مشورت آسودگی بخشد. گاه نیز چنان اسیر فسق و فجور می‌شدند که به کلی از قامت آدمیت بیرون می‌آمدند و آسوده از هر گونه عتاب و عقاب دنیوی و اخروی مرتکب گناهان و اعمالی می‌شدند که آدمی را شرمندگی فرا می‌گرفت. آنان رندانی می‌شدند که قید نام و ننگ را رها می‌کردند و آنچه بر نفس خوش می‌آمد، به انجام‌دادن آن مبادرت می‌ورزیدند. به تدریج از میان شیوه‌های ملامتیان و قلندران کسانی در هیئت درویشان در جوامع چهره آشکار کردند و مدعیان آنان، که افراط می‌کردند و خود را چون خاک پست می‌شمردند، «خاکساریه» نام گرفتند. گروهی از آنان که تا حدی می‌توانستند قلم بر دست گیرند به تقلید از فتوت‌نامه‌های گذشته مصیبت‌ها را در رسایل گردآوردند و رسایل خاکساریه یا به عرصه تاریخ ادبیات ایران نهاد. در این رسایل، مطالب سودمندی به نگارش درآمده است که می‌توان در آن‌ها وجوه افتراق و اشتکاک فتوت‌نامه‌ها را جست‌وجو کرد.

در بخش اول از این مجلد کتاب‌شناسی فتوت‌نامه‌ها، اصولی بحث است و در آن علاوه بر رسایل خاکساریه، فتوت‌نامه سلطانی و داستانی سمک، علی‌نیز مورد بررسی قرار گرفته‌اند و در ادامه اعتقادات و اندیشه‌های شیعی در فتوت‌نامه‌ها آمده است.

متون نظم و نثر فارسی گنجینه‌ای پربها و ماندگار است که به‌خاطر این‌های روشن و شفاف شیوه‌ها و شکل‌های گوناگون زندگی فردی و اجتماعی و اقتصادی و سیاسی مردم ایران و دیگر مناطق تحت گستره این فرهنگ و زبان را در خود متجلی می‌سازد. نگرش‌های اخلاقی و آداب و رسوم و آرزو و آمال مردم سرزمین ایران بر زبان شاعران و نویسندگان بسیاری جاری شده است. از این تجلی اندیشه‌ها، آثاری پدید آمده که امروزه برای پژوهشگران منبعی غنی برای مطالعه است. به‌طوری که به‌جرت می‌توان گفت حتی مطالعه تاریخ ایران‌زمین بدون در نظر گرفتن متون نظم و نثر ادبی ناقص خواهد بود. بیتی شعر یا سخنی کوتاه از یک شاعر و حکیم یا دانشمند می‌تواند از اسرار زندگی مردم در

قرن‌های پیشین پرده بردارد و چشم خواننده را به افق‌های نوین روشن کند و او را از چند و چون زندگی مردمان در گذشته‌های دور و نزدیک آگاه کند.

با این مقدمه ناگفته پیداست که بخش بعدی به فتوت در ادبیات اختصاص دارد؛ نخست فتوت و عیاری در هتون کهن نظم و نثر فارسی، و در ادامه فتوت و عیاری در ادبیات عامیانه را بررسی کرده‌ایم. امید آن که این مقالات در بررسی فتوت و عیاری به کار آید و به هشی درخور برای این مرام در اجتماع اسلامی باشد.

فصل پنجم از این مجموعه مرهون زحمات گروهی از همکاران است که صمیمانه در تألیف و تدوین این جلد اثر مجموعه حاضر نقش داشتند. بر خود شایسته می‌دانم که از این همکاران گرامی سپاس‌گزاری کنم:

از جناب آقای دکتر مهدی خاموشی، رئیس محترم سازمان تبلیغات اسلامی که همواره حامی طرح‌های مفید فرهنگی و اهل قلم بوده‌اند و این مجموعه نیز با حمایت کامل ایشان شکل گرفت؛ آقای دکتر محمد رضا جوادی یگانه، محمدرضا جعفرآقایی، رضا مختاری اصفهانی، هومن عباسپور، پرویز استار مجموعه، مرتضی فکوری و خانم صدیقه صادقی مکی (رویراستاران زبانی و صوری)، آقایان امیرحسین حیدری (صفحه‌آرا)، مهدی ساروخانی (ناظر فنی چاپ)، خانم فرناز نوروزی (طراح جلد)، همکاران دیگری نیز در این مجموعه همکاری مؤثری داشته‌اند: آقای مصطفی ناظم‌نیا و حسن صمیم نیک‌پی و خانم رؤیا خوش‌نیت؛ هم‌چنین از جناب آقای علی‌ساز کرمانی، مدیر محترم مؤسسه انتشارات امیرکبیر، که در انتشار این مجموعه بذل عنایت داشتند، سپاس‌گزارم.

سرمدی اکبر ولایتی